

Додонова Віра Іванівна

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ДОВІРА ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Функціонування суспільства – процес складний, нелінійний, який вимагає особливого рівня рефлексії від філософів, соціологів, економістів. Те, що економічна складова відіграє велику роль в житті соціального організму, ніхто сьогодні не заперечує, але й не абсолютизує. Однак, тільки на ній варто акцентувати всю увагу? Звичайно ж ні. Існує ціла система духовних феноменів – соціальних екзистенціалів, на яких ґрунтується суспільне життя, які визначають його конфігурацію в кожному соціумі по-різному.

Одним з таких екзистенціалів є феномен довіри, який одночасно виступає також і як цінність, і як чеснота, на якому будуються відносини всередині європейських держав і між ними. Більш того, сучасне суспільство з його непередбачуваністю минулого, неконтрольованістю сьогодення, невизначеністю майбутнього, з розмиванням простору безпеки, вимагає особливих культурних практик, серед яких і практика довіри.

Проблема довіри була в фокусі розгляду таких європейських мислителів як Г. Гроцій, Дж. Локк, І. Кант, Е. Дюркгейм. Довіра вивчалася ними в контексті «договірної» начала суспільних відносин. На початку ХХ століття ця проблема розроблялася в творчості М. Бердяєва, С. Франка, Б. Вишеславцева. Але в мейнстрімі гуманітаристики проблема довіри виявилася лише в 90-х роках минулого століття, коли стала предметом вивчення в різних сферах – в соціальній, політичній, економічній, психологічній. Вона розумілася як «соціальний капітал», як засіб, що забезпечує функціонування суспільства в роботах Е. Гідденса, Г. Дасгупти, Н. Лумана, А. Селігмена, С. Айзенштанда, Ф. Фукуями, П. Штомпки, Т. Ямагіши.

У сучасній соціології розуміння суспільства ґрунтується на тому, що воно є відношеннями між громадянами, сім'ями, добровільними громадськими організаціями, релігійними громадами, громадянськими асоціаціями, які переплетені мережами довіри одна з одною. І тому на перший план висуваються такі поняття як консенсус, ідеологія прагматизму, методологія рішення проблем, управління конфліктами на протиположному протиборству. Проблема довіри є актуальною ідеологією сучасного західного суспільства, і все агенти соціалізації, починаючи з мас-медіа прищеплюють цю ідею громадянам суспільства з дитинства. Необхідність довіри як смислоутворюючого фактора в західних індустріальних суспільствах коріниться в ідеї індивіда, як носія прав і цінностей.

З одного боку, в умовах інтенсифікації процесів демократизації, зменшення державного регулювання, особистої активності громадян проблема довіри набуває все більшої актуальності, що є позитивним моментом. З іншого

боку, є і негативний момент в кон'юнктурності проблеми довіри, а саме: сучасне західне суспільство – це «суспільство ризику» і тому питання про довіру між людьми, організаціями, державою набуває тривожного екзистенціального характеру.

Що слід розуміти під довірою і які близькі до неї феномени існують?

Серед наявних визначень в західній соціологічній і філософській думці найбільш поширеним є визначення довіри через соціальні очікування.

Наприклад, Петро Штомпка вважає, що «довіра – виражене в дії, створеній щодо партнера, очікування, що його реакції виявляться для нас вигідними, інакше кажучи, зроблена в умовах невпевненості ставка на партнера в розрахунку на його сприятливі для нас відповідні дії» [1, с. 342].

Через соціальні очікування визначає довіру і Френсіс Фукуяма: «довіра – це очікування, яке виникає у членів спільноти, що інші його члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, в згоді з деякими загальними нормами [2].

У Адама Селігмена є кілька визначень довіри, одне з яких – через соціальні ролі і очікування. «Довіра – це щось таке, що входить в соціальні відносини, коли є можливість відхилення від ролей, те, що, можливо, може бути названо «відкритими просторами» ролей і рольових очікувань. Інакше кажучи, довіра проникає в соціальну взаємодію крізь щілини системи або уздовж кордонів системи, коли з тієї чи іншої причини системно певні рольові очікування більше не життєздатні [3, с.21]. Більш того, «становлення індивідуалізму в прийнятому нами розумінні формування моральних і здатних до діяльності особистостей засноване на появі здатності переходити від однієї ролі до іншої, від одного рольового очікування до іншого, і саме з цих переходів або, скоріше, з потенційної можливості таких, і народжується довіра» [3, с. 63].

Ентоні Гідденс пояснює довіру через поняття відповідальності і чесності, при цьому розрізняє а) довіра до людей і б) довіру до «абстрактних систем». Довіра до людей «будується на взаємності відповідальності і співучасті: впевненість у чесності іншого слугує головним джерелом почуття чесності та автентичності себе самого. Довіра до абстрактних систем забезпечує надійність у повсякденному житті, але за самою своєю суттю не може замінити взаємності й інтимності, які дають особисті відносини довіри» [4, с.32].

Ніклас Луман не обмежується тільки поняттям «довіра», а розрізняє нюанси між власне довірою і впевненістю.

Розрізнення впевненості і довіри проводиться Н. Луманом на основі співвіднесення з поняттями небезпек і ризиків. Впевненість, по-перше, виникає з припущення про одвічну напередзаданість певної стратегії поведінки, тоді як довіра виникає в ситуації ризику: «Якщо у вас немає альтернатив, ви перебуваєте в ситуації впевненості. Якщо ви обираєте одну дію, віддаючи їй перевагу перед іншими, всупереч можливості бути розчарованим в діях інших, ви визначаєте ситуацію як ситуацію довіри».

По-друге, впевненість в більшій мірі властива соціальним взаємодіям між індивідом і функціональними системами, тоді як довіра необхідна в ситуації формування і підтримки відносин між особистісними системами (індивідами).

Н. Луман проводить відмінність між довірою до особистостей і впевненістю в інститутах: «Довіра залишається життєво важливою в міжособистісних відносинах, але участь у функціональних системах, таких як економіка і політика – це вже не питання особистісних відносин. Воно вимагає впевненості, а не довіри».

По-третє, впевненість є продуктом соціалізації індивіда. Використання механізму впевненості в більшій мірі обумовлено засвоєними індивідом знаннями про правила функціонування різних соціальних систем, в той час як джерелом довіри виступає ризикова складова соціальної ситуації взаємодії [Див. 5].

Про співвідношення довіри і впевненості пише також і А. Селігмен, кажучи, що «ми не повинні ігнорувати того факту, що довіра здатна з'явитися лише в пізньому типі суспільств – в суспільствах, заснованих на набутих в ході життя рольових очікуваннях, в суспільствах, що згуртовані органічними формами солідарності, при якій взаємні зобов'язання є наслідком не статусу членів суспільства, а існуючих між ними договірних відносин. Про впевненість же можна сказати, що вона або існує, або не існує при будь-яких формах соціальної організації. Крім того, впевненість може існувати в неоднаковій мірі, про що свідчать антропологічні дослідження конкретних випадків впливу на первісні суспільства Заходу, що пояснюють процес соціального роз'єднання втратою довіри в племінних формах соціальної організації» [3, с.36].

Індійський філософ Гарбе Дасгупта стверджує, що впевненість виникає зі здатності, яка апріорно приписується контрагенту, відповідати рольовим очікуванням (впевненість в діях лікарів, пілотів та інших професіоналів), тоді як довіра пов'язана з уявленнями про мотиви і установках потенційного партнера. Співзвучна цій є концепція довіри японського мислителя Тошіо Ямагіші. Він пропонує більш детально розділяти впевненість і довіру, виділяючи довіру (trust), впевненість (confidence), впевненість у безпеці (assurance of security) [5].

Серед споріднених феноменів довіри крім впевненості важливе місце займає віра, яка має близьке смислове навантаження.

У соціології існують різні підходи до співвідношення термінів довіра і віра. Деякі дослідники описували ці феномени як ступені градації шкали. Зокрема, Роберт Шо писав, що «довіра – це щось більше, ніж звичайна впевненість, і щось менше, ніж сліпа віра... Довіра – це надія на те, що люди, від яких ми залежимо, виправдають наші очікування» [6, с.43]. «Саме в тому, що довіра як певне ставлення до інакшості іншого має своїм об'єктом людину, а не яку б то не було трансцендентальну сутність, і полягає відмінність довіри від релігійної віри [3, с.46]. Більш того, А. Селігмен показує, як віра в результаті процесу секуляризації замінюється довірою. Він стверджує, що «процес секуляризації і заміни божественних атрибутів людськими також передбачає заміну віри довірою (або, точніше, пошуку віри пошуком довіри). Цей процес і склав основний зміст епохи, яку ми стали іменувати сучасною» [3, с.50].

Цікавими є міркування щодо розрізнення довіри і віри за об'єктом відносини українських соціологів М. Паращевіна, Н. Соболевої, Т. Стеценко.

Якщо говорити про віру як феномен, а не тільки про релігійну віру, слід зазначити, що вірять у щось: в існування бога, в те, що існує ідеальна людина або найкраща країна в світі, а довіра формується до когось, до чогось. Довіряють як правило конкретному об'єкту, людині, соціальній групі, державі [див.: 5, с.21].

Разом з тим, довіра, за А. Селігменом, є різновидом віри в добру волю іншого, беручи до уваги непрозорість намірів і розрахунків того іншого [3, с. 43]. Саме несхожість іншого, а не аж ніяк не те, що становить нашу з ним спільність, є об'єктом «довіри» до цього іншого.

Таким чином, концепт «довіра» покинув вузькі етичні рамки, перетворившись на предмет широкого міждисциплінарного дискурсу. Серед науковців немає остаточної відповіді на те, як співвідносяться поняття довіра, віра, впевненість. Кожен з них пропонує власне бачення як концепту довіри і наповнення його змістом, так і свої варіанти взаємовідношення понять. Власне, від того, як ці поняття «перетікають» одне в одне, онтологічний статус цього феномену не змінюється. Під ним розуміють різновид соціальних практик, суспільну цінність, соціальний екзистенціал. Довіра виникає як функція врегулювання розбіжностей між соціальними ролями, соціальними очікуваннями, відповідальністю та чесністю, що віддзеркалює міжособистісний рівень довіри – мікрорівень. Разом з тим, існує й узагальнена довіра, що функціонує на макрорівні, як ставлення до інакшості, як світоглядна настанова, здатність індивіда дивитись на світ, як на такий, що вартий довіри.

Література

1. Sztompka, Piotr. Trust: a sociological theory. Cambridge: Cambridge university press, 1999. – 214 p.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
3. Селигмен, Адам. Проблема доверия. Перевод с англ. И.И. Мюрберг, Л.В. Соболевой. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
4. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Cambridge: Polity Press, 1990.
5. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. – 338с.
6. Шо Р.Б. Ключи к доверию в организации. Результативность. Порядочность. Проявление заботы / Р.Б. Шо; Пер. с англ. – М.: Дело, 2000.